

Блинова О.Є. Стереотипи як засіб збереження стабільного образу світу // Діяльнісно-поведінкові фактори життєздатності людини: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, Харків, 28-29 листопада 2014 року. – Харків: ХНПУ імені Г.С.Сковороди, 2014. – С.19-21.

Блинова О.Є.

Херсонський державний університет

СТЕРЕОТИПИ ЯК ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ СТАБІЛЬНОГО ОБРАЗУ СВІТУ

У виборі людиною тих чи інших стереотипів психічної активності важливого значення набуває сформований у неї інтегративний образ світу. Цей образ безпосередньо впливає на актуалізацію та вибір суб'єктом індивідуальних поведінкових, комунікативних та емоційних стереотипів психічної активності.

Г.О. Берулава аналізує дві форми існування стереотипів – потенційні та актуальні [2]. У першому випадку стереотипи розглядаються як уявлення (прогноз) про те, яким чином людина має поводитись у тієї чи іншої ситуації (власне про поведінку, про комунікацію та афекти, які її супроводжують). Це когнітивний стереотип на рівні уявлень [6]. Такі когнітивні стереотипи формуються на основі образу світу, який вже склався, та на основі інтеріоризації когнітивних стереотипів, які існують у суспільстві, перш за все, у референтній групі. Другий етап формування стереотипних форм психічної активності пов'язаний з їх реальною реалізацією у сталих та типових практичних ситуаціях, з якими стикається суб'єкт. Інтегрованою формою реалізації стереотипів є стиль психічної активності, який презентує індивідуальне співвідношення поведінкової, комунікативної та афективної складових.

У сучасній психології існують різні визначення поняття «стереотип» залежно від методологічного напрямку наукової школи. Значний внесок у розуміння феномену стереотипу зробила соціальна психологія. Згідно поглядів У. Ліппмана [3; 5], під стереотипом розуміється прийнятий в історичній спільноті зразок сприйняття, фільтрації, інтерпретації інформації при розпізнаванні та впізнаванні навколишнього світу, що ґрунтується на попередньому соціальному досвіді. Роль стереотипів, з погляду У. Ліппмана, – економія людських зусиль. Виходячи із даної позиції – особливості сприйняття соціальної реальності обумовлені впливом культурного контексту, тобто, не маючи досвіду контакту з соціальним об'єктом, людина має уявлення про нього із соціокультурного середовища. Стереотипний образ світу може бути не повним, але це образ світу, до якого ми пристосувались. У цьому світі люди і предмети займають відведені їм місця та діють очікуваним чином. Система стереотипів – не просто спосіб заміни величезного різноманіття реальності на упорядковане уявлення про неї, скорочений та спрощений варіант сприйняття. Стереотипи слугують гарантією нашої самоповаги, проєцирують у зовнішній світ усвідомлення наших цінностей, захищають наше положення у суспільстві і наші права.

Образ світу формується на основі інтеграції уявлень суб'єкта про навколишній світ, що формуються через узагальнення його індивідуального соціокультурного досвіду. Уявлення розуміються Г.О. Берулавою не тільки як певні когніції, що формуються на основі процесу сприйняття, а як особистісно обумовлене, невідрефлексоване, інтегративне уявлення суб'єкта про навколишній світ, що містить у собі образи та особистісні смисли суб'єкта, та виражає емоційне ставлення суб'єкта до світу. Образ світу – це орієнтовна основа поведінки суб'єкта, що детермінує вибір поведінкових стереотипів.

Поняття «образ світу» введено у науку О.М. Леонт'євим, який зазначав, що проблема психічного має ставитися як «проблема побудови у свідомості індивіду багатомірного образу світу» [4]. Образ світу визначає ставлення суб'єкта до подій та явищ навколишнього світу. Дослідженню психологічних особливостей образу світу приділяли увагу Б.Г. Анан'єв, Г.О. Берулава, Ф.Ю. Василюк, В.Ф. Петренко, О.М. Леонт'єв, Д.О. Леонт'єв та ін. Поняття образу є центральною категорією психології. Образ є вихідним пунктом та одночасно результатом будь-якого пізнавального акту. Засновник діяльнісного підходу в психології О.М. Леонт'єв

виокремлював два плани свідомості – свідомість як внутрішня діяльність та свідомість як відображення (образ). Зовнішня (матеріальна) та внутрішня (психічна) діяльність мають однакову структуру. Будь-яка сукупність образів відсутня поза активізацією їх у діяльності. У більш вузькому сенсі слово «образ» застосовується для позначення чуттєвих форм відображення, тобто таких, які мають сенсорну основу (образи відчуття, сприйняття та ін.). Стимули (або подразники) ініціюють процес виникнення образів.

Сучасні психологічні дослідження свідчать про те, така схема не пояснює, яким чином відбувається відбір тих чи інших чуттєвих вражень для подальшої обробки. Якщо розглядати формування образу як активний, а не реактивний процес, то він має розумітись як власна когнітивна гіпотеза людини, що співставляється з об'єктивною реальністю [1]. Таким чином, образ світу є функціонально і генетично первинним стосовно до конкретного образу або чуттєвого переживання. Результатом пізнавального процесу буде не певний новий одиничний образ, а модифікований образ світу, що збагачений новими елементами.

Відповідно до теоретичних поглядів О.М. Леонтьєва в усвідомлюваній картині світу виокремлюють три шари свідомості: чуттєві образи; значення, носіями яких є знакові системи, що формуються на основі інтеріоризації предметних та операціональних значень; особистісний сенс. Носіями значень виступають предмети матеріальної та духовної культури, норми і зразки поведінки, що закріплені в ритуалах та традиціях, знакові системи, перш за все, мова. Третій шар свідомості утворюють особистісні смисли. Об'єктивний зміст, який мають конкретні події, явища або поняття, тобто те, що вони означають для суспільства в цілому, можуть суттєво не збігатися з тим, що в них відкриває для себе індивід. Людина не просто відображає події та явища, але водночас фіксує своє ставлення до них, яке переживається у формі інтересу, емоції.

Якщо визначення структури наукового знання базується на класичній логіці, раціоналістичній діалектиці, то визначення специфіки ненаукового, емпіричного знання побудовано на міфологічному способі мислення, специфікою якого є недотримання законів формальної логіки. Образ світу опосередковується дологічним мисленням – «коли світ сприймається цілісно, в єдності об'єктивного та суб'єктивного, реального та ідеального, ймовірного та ілюзорного, природного та надприродного, бажаного і дійсного» [2, с.29]. Отже, образ світу – це сукупність стереотипів уявлень, поведінки, комунікації, емоційного ставлення до об'єктів та явищ оточуючого світу.

Найбільш інтегративним поведінковим стереотипом, що детермінується образом світу, є стиль поведінки, який може бути диференційованим за різними параметрами, але найбільш узагальненими та універсальними з них є типи домінуючої психічної активності, в якості яких виступає когнітивна, емоційна або комунікативна сфера. Це означає, що дані типи активності можуть бути пріоритетними як для поведінки людини в цілому, так і для конкретних сфер її життєдіяльності. У тому випадку, коли у сфері взаємодії суб'єкт переважно спирається на когнітивні стереотипи, та вони більшою мірою визначають його поведінку, то це свідчить про те, що у людини домінує теоретичний стиль поведінки. У тому випадку, коли в сфері поведінкової активності людина більшою мірою керується емоційними шаблонами, то мова йде про домінування емоційного стилю поведінки. Якщо людина будує свою поведінку, виходячи із комунікативних стереотипів, домінантою її активності є сфера комунікації, то можна припустити, що домінує комунікативний стиль поведінки.

Знання та розуміння людиною своїх поведінкових, когнітивних, комунікативних та емоційних зразків психічної активності забезпечує можливість їх врахування та корекції у значущій сфері взаємовідносин. Відсутність у людини рефлексії відносно своїх стереотипів не дозволяє зробити свою життєдіяльність достатньо ефективною.

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Социальное мышление личности / К.А. Абульханова-Славская // Современная психология: состояние и перспективы исследований. – М. : Ин-т психологии РАН, 2002. – С.88-103.
2. Берулава Г.А. Роль стереотипов психической активности в развитии личности / Г.А. Берулава, М.М. Берулава, З.С. Боташева, О.В. Непша, Э.М. Сагилян, Н.В. Сплавская //

- Под общей редакцией Г.А. Берулава. – М. : Издательство «Гуманитарная наука», 2010. – 157 с.
3. Блинова О.Є. Роль соціальних стереотипів у реалізації особистісної свободи / О.Є. Блинова // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. Т. VIII, вип. 6. – К., 2006. – С.22-26.
 4. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / Алексей Николаевич Леонтьев. – М. : Академия, 2005. – 352 с.
 5. Липпман У. Общественное мнение. – М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004.
 6. Московичи С. Социальные представления: исторический взгляд / С. Московичи // Психологический журнал. – 1995. – №1. – С.3-18; №2. – С.3-14.